

Andrzej Bronicki

Kilka uwag o recepcji niżowych elementów kulturowych w społecznościach grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych

Z terenu województwa chełmskiego znane są dwa gromadne depozyty wiórów krzemienych odkryte w środowisku bagiennym (ryc. 1). Pierwsze znalezisko pochodzi z miejscowości Wincentów, gm. Krasnystaw. Zostało ono dokładnie omówione przez S. Kadrowa (1989, s. 27—33). Drugie zaś z Weremowic, gm. Chełm opracowane przez mnie (A. Bronicki 1993, s. 29—34).

Oba skarby mają wiele cech wspólnych. Są to: 1) miejsce ich odkrycia — zabagnione doliny niewielkich cieków wodnych, przy braku kontekstu osadniczego; 2) surowiec — krzemień wołyński; 3) cechy technologiczne wiórów — makrolityczny, doborowy charakter, „daszkowate” piętki zaprawione wielokierunkowo, świadczące o użyciu pośrednika miedzianego do produkcji półsurowca, prawcowanie pięciska rdzenia, niewielki stopień podgięcia (w przekroju podłużnym), trapezowaty lub rzadziej trójkątny przekrój poprzeczny, stosowanie technologii rdzenia jednopiętowego; 4) brak wyświeceń krawędzi, czy innych śladów użytkowania.

Wióry z Weremowic (ryc. 2) zachowały się w dużej części nieco uszkodzone, przy czym uszkodzenie musiało nastąpić już po odkryciu. Wskazują na to świeże, ostre przełomy, bez bagiennych patyny. Tym niemniej jeden z nich nie posiadał wierzchołka już wcześniej, przed złożeniem do bagna. Również wśród wiórów z Wincentowa (ryc. 3) mamy trzy egzemplarze bez wierzchołków (odłamanych niegdyś?).

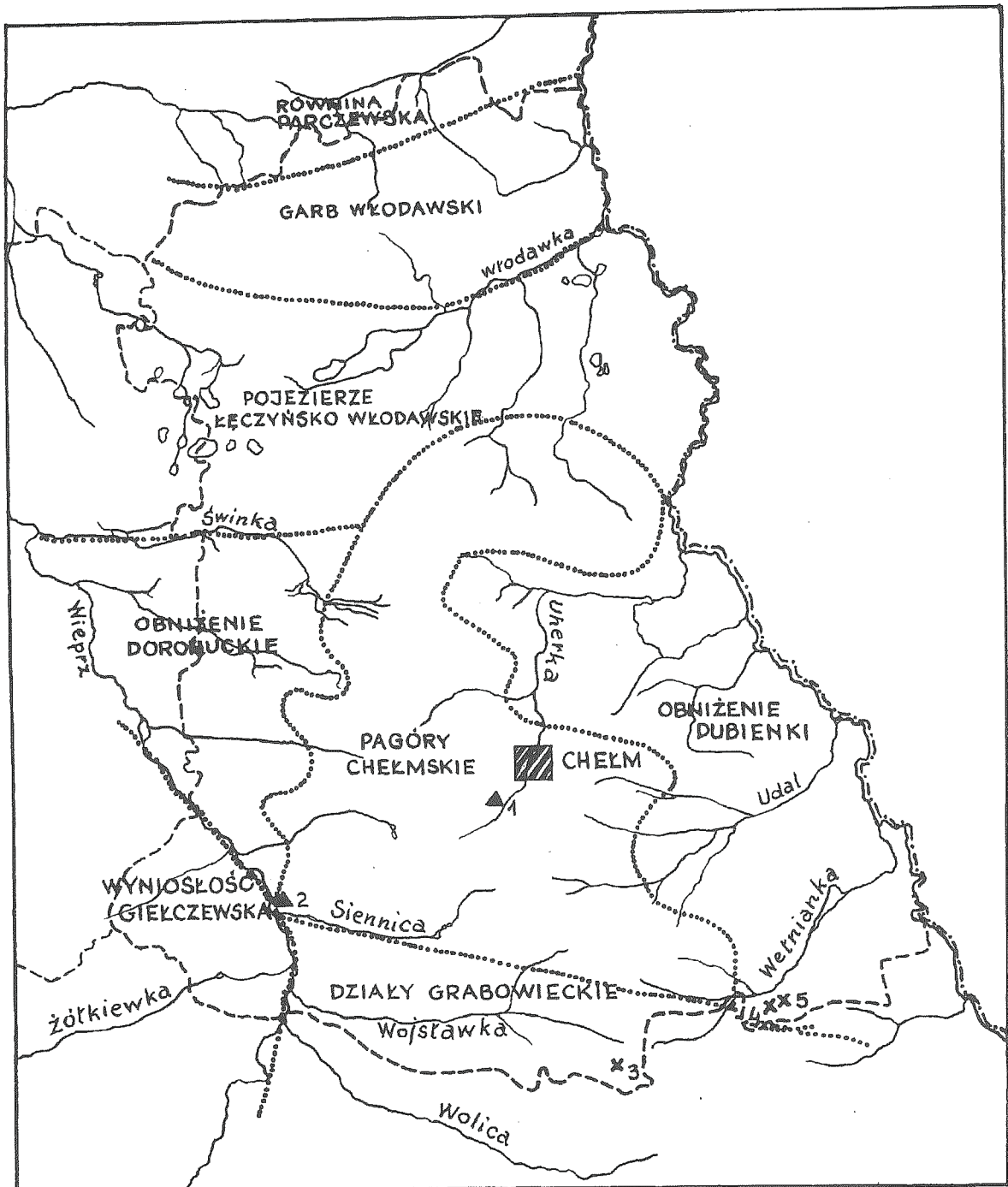
Wincentów i Weremowice leżą na terenie Pagórów Chełmskich, które przez A. Chałubińską i T. Wilgata (1954) zaliczane są do Wyżyny Lubelskiej, przez J. Kondrackiego zaś do Polesia Wołyńskiego (1980, s. 344). Rozbieżność ta świadczy o przejściowym charakterze mezoregionu, o jego cechach wysoczyznowych — wyżynnych i poleskich — niżowych.

Zwyczaj składania ofiar bóstwom związanym ze środowiskiem wodnobiagennym kultywowany był wśród społeczeństw kultury pucharów lejkowatych zamieszkujących Niż środkowoeuropejski (od południowej Skandynawii po północną Polskę; K. Jażdżewski 1981, s. 207). Nie występował on natomiast u ludności kultur południowych (kręgu naddunajsko-wschodniośrodkomorskie-

go), gdzie wiodącą rolę odgrywał, jak się przyjmuje, kult wegetatywny — płodności (A. Koško 1981, s. 158—159) obok kultu topora (np. L. Gajewski 1949, s. 88). Miejscem praktyk obrzędowych były tu osady — w odróżnieniu od Niżu, gdzie ofiary składano poza siedzibami ludzimi w podmokłych uroczyskach (A. Koško 1981, s. 159). Wprawdzie do tej pory nie odnaleziono na terenach północnych wotywnych składów półsurowca krzemienego w postaci doborowych wiórów, tym niemniej idea składania ofiar bóstwom bagiennie-wodnym ma tam starą, mezolityczną (postmaglemoską) tradycję (A. Koško 1981, s. 158; D. Jankowska 1990, s. 82). Wotami były naczynia ceramiczne i drewniane, kamienne i krzemienne siekiery, artykuły spożywcze (mięso), ofiary z ludzi (K. Jażdżewski 1981, s. 207). Niekiedy przedmioty ofiarne celowo uszkodzono (A. Cofta-Broniewska, A. Koško 1982, s. 69—70). Właśnie z celowym uszkodzeniem mamy prawdopodobnie do czynienia w przypadku trzech wiórów z Wincentowa i jednego z Weremowic.

L. Gajewski (1949, s. 86—87) traktuje te związki Południa z Północą jako wynik zasiedlenia obszaru Lubelszczyzny, a więc i Pagórów Chełmskich przez niżową ludność kultury pucharów lejkowatych z terenu Kujaw i południowego Pomorza, nawarstwiającego się na podłoże związane z kulturami cyklu południowego. Podobny pogląd prezentuje A. Koško, uważając, że Lubelszczyzna została zasiedlona przez populacje ze wschodnich Kujaw na przełomie IV i III tysiąclecia p.n.e.¹ (A. Cofta-Broniewska, A. Koško 1982, s. 57).

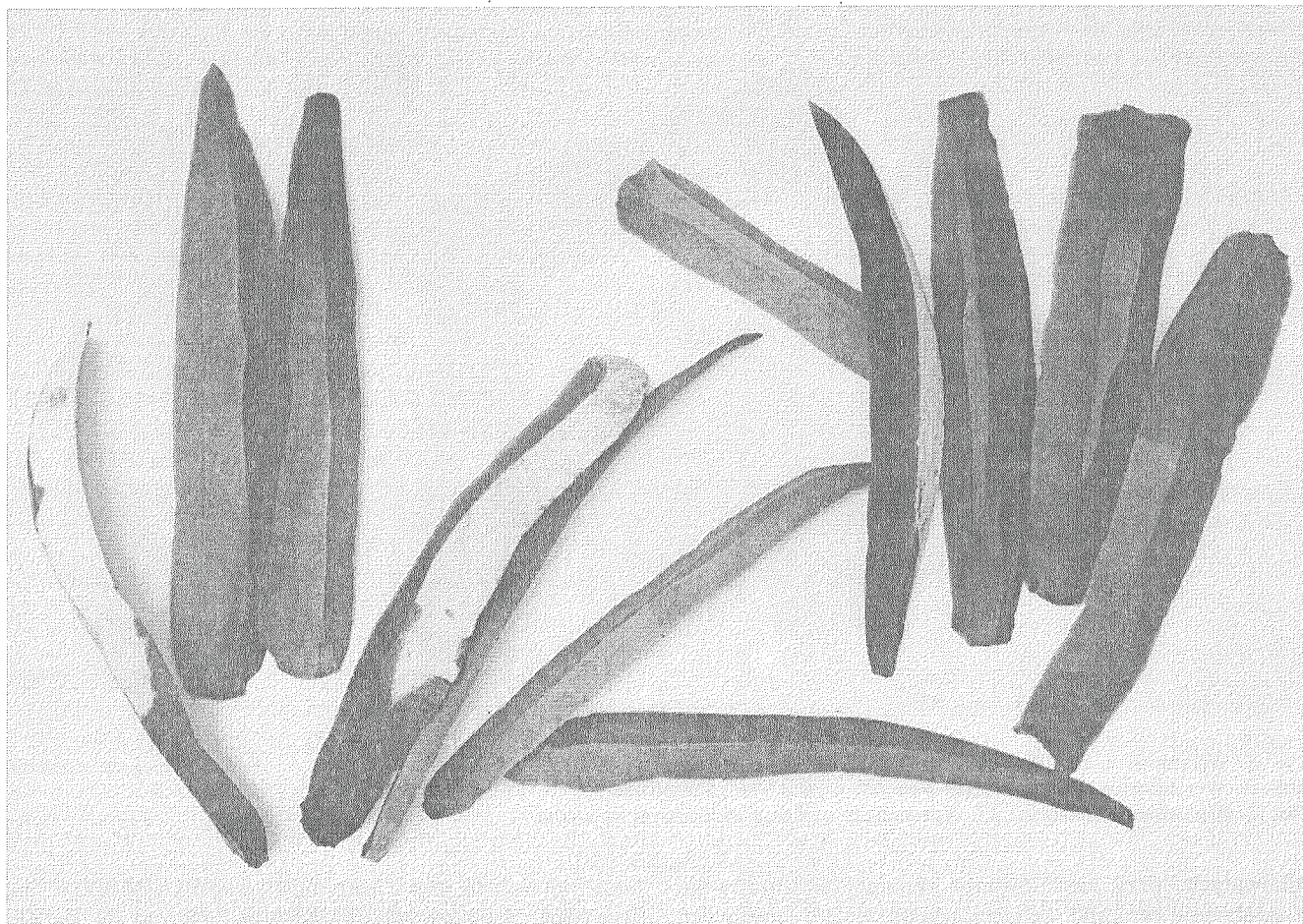
„Upucharowanie” podłoża związanego z kręgiem kultur południowych mogło się więc odbyć częściowo w wyniku migracji z północy. Napływająca na Lubelszczyznę ludność prawdopodobnie zetknęła się tu ze społecznościami grupy malickiej (fazy rzeszowskiej?). Na terenie Ziemi Chełmskiej na trzech stanowiskach kultury pucharów lejkowatych grupy południowo-wschodniej zidentyfikowano stosunkowo nieliczne materiały „przedpucharowe” o cechach „południowych”. Miało to miejsce w Majdanie Nowym, gm. Wojsławice (A. Bronicki, S. Kadrow 1989, s. 87—129) oraz w Kolonii Raciborowice, gm. Białopole, stan. 1 (A. Bronicki 1994, s. 104) i stan. 3. (niepublikowa-

Ryc. 1. Lokalizacji bagiennych depozytów wiórów krzemiennych i stanowisk z materiałami „przedpucharowymi” w obrębie woj. chełmskiego. A. osada kultury pucharów lejkowatych, na której wystąpiły neolityczne materiały „przedpucharowe”, B. bagienny depozyt wiórów krzemiennych, C. granice województw, D. granica państwa
 1. Weremowice, st. 19, 2. Wincentów, st. 5, 3. Majdan Nowy, st. 1, 4. Kol. Raciborowice, st. 1, 5. Kol. Raciborowice, st. 3

Rys. Anna Bronicka
 Abb. 1. Lokalisierung der Sumpffunde der Feuerstein-Späne und Fundstellen mit „Vorbecher“-Materialien auf dem Gebiet der Wojewodschaft Chełm. A. Siedlung der Trichterbecherkultur, wo neolithische „Vorbecher“-Materialien vorgekommen sind, B. sumpfliger Fund der Feuerstein-späne, C. Grenzen der Wojewodschaft, D. Staatsgrenze
 1. Weremowice, Fundstelle 19, 2. Wincentów, Fundstelle 5, 3. Majdan Nowy, Fundstelle 1, 4. Kol. Raciborowice, Fundstelle 1, 5. Kol. Raciborowice, Fundstelle 3

Рис. 1. Местонахождение болотных кладов кремниевых отщепов и памятников с материалами „предворонковидными” в пределах Хелмского воеводства. А. Поселение культуры воронковидных сосудов, на котором отмечены неолитические материалы „предворонковидные”, Б. Болотный клад кремниевых отщепов, С. Границы воеводств, Д. Граница государства
 1. Вэрэмовицэ, памятн. 9, 2. Винцэнтув, памятн. 5, 3. Майдан Новы́й, памятн. 1, 4. Колонія Рациборовицэ, памятн. 3

Ryc. 2. Wincentów, st. 5. Wióry krzemienne z depozytu bagiennego
 Abb. 2. Wincentów, Fundstelle 5. Feuersteinspäne vom Sumpffund
 Рис. 2. Винцэтув, памятн. 5. Кремниевые отщепы из болотного клада

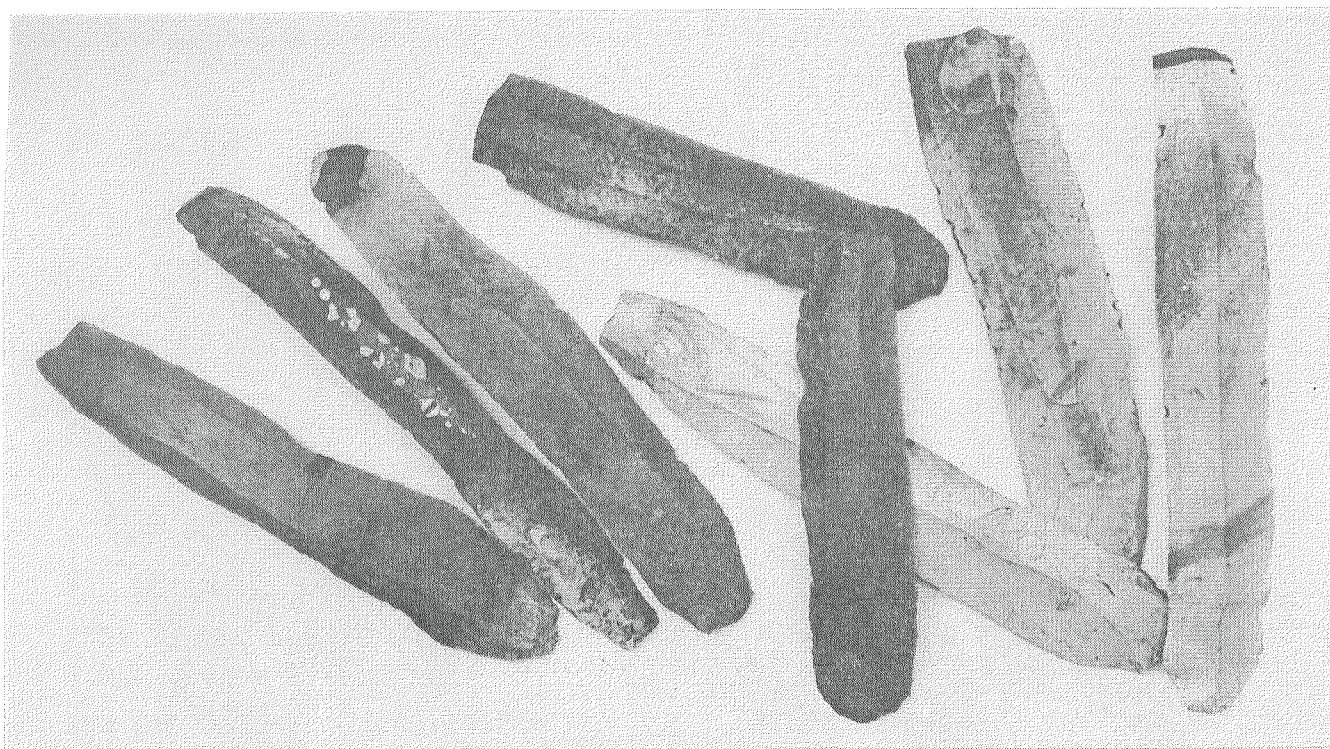
Fot. Grzegorz Zabłocki

ne materiały przechowywane w Muzeum Okręgowym w Chełmie). Nie można wykluczyć tezy o starszeństwie tych źródeł w stosunku do zdecydowanie dominujących ilościowo — „pucharowych”. Nigdzie na wspomnianych stanowiskach materiały kultury pucharów lejkowatych i „niepucharowe” nie wystąpiły ze sobą w układzie stratygraficznym. Należy więc także brać pod uwagę możliwość równoczesności obu zbiorów źródeł, gdyż pochodzą z tych samych warstw kulturowych. Dalsze badania terenowe powinny powiększyć zasób źródeł do badań nad początkami kultury pucharów lejkowatych na obszarze Ziemi Chełmskiej i szerzej — Lubelszczyzny².

Bagienne depozyty wiórów krzemienych z Pagórów Chełmskich należy datować na czas po przełomie w krzemieniarstwie, który nastąpił w kulturze trypolskiej w fazie B/II tj. około 3250—3100 l. p.n.e. (V. M. Masson, N. J. Merpert 1982, s. 175, tab. 10). Można przypuszczać, że już wtedy lub nieco później ludność kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej, zajmująca obszar wychodni krzemienia turońskiego na Wołyniu (S. Kadrow 1988, s. 6, ryc. 1) była w stanie produkować półsurowiec o parametrach wiórów odkrytych w Wincentowie i Wermowicach. Nie można jednak wykluczyć ich cokolwiek późniejszej metryki, zważywszy, że większość dat 14C systematyzujących chronologicznie poprzelomowe znaleziska

krzemienne kultury pucharów lejkowatych pochodzi z lat 2800—2500 p.n.e. (B. Balcer 1983, s. 131). O obecności makrolitycznych wiórów krzemienych w inventarzach grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych na Ziemi Chełmskiej w jej okresie wczesnoklasycznym (2990—2800 l. p.n.e.) świadczy z kolei ich obecność w zwartym zespole z jamy na osadzie wyżynnej w Kolonii Raciborowice, stan. 1 (A. Bronicki 1994, s. 94, 98), gdzie nie wystąpiły jakiegokolwiek inne elementy pozwalające datować jamę po 2800 r. p.n.e.

Tradycje „nizowe” musiały być na tyle silne, że wpłynęły na kształt oblicza kulturowego nowotworzących się społeczności grupy południowo-wschodniej. Oprócz cech ceramiki, którymi nie będziemy się tu zajmować i wystąpienia bagiennych depozytów półsurowca wiórowego świadczą o tym również megalityczne budowle grobowe (Miłocin Kolonia, Lublin-Sławinek, Grzybów, Kichary Nowe, Karmanowice i Strzelce Kolonia). Interesujący jest element tradycji północnej wykorzystania rzadkich na starowysoczyznach kamieni narzutowych do budowy grobu w Miłocinie Kolonii, gdzie pojedyncze egzemplarze tegoż surowca zostały wmontowane w nasyp ograniczony kamieniami wapiennymi — powszechnymi w tym środowisku przyrodniczym (J. Gurba 1976, s. 39). Użycie kamieni narzutowych w grobie megalitycznym kultury pucharów

Ryc. 3. Weremowice, st. 19. Wióry krzemienne z depozytu bagiennego
 Abb. 3. Weremowice, Fundstelle 19. Feuersteinspäne vom Sumpffund
 Рис. 3. Вэрэмовице, памятн. 19. Кремневые отщепы из болотного клада

Fot. Grzegorz Zabłocki

lejkowatych, przy zastosowaniu ornamentu sznurowego w zdobieniu ceramiki będącej wyposażeniem grobowym (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, s. 191—229), jak również sama idea grobu pozwalają przypuszczać, że jeszcze około 2800 r. p.n.e. (data pojawienia się ornamentu odciskanego sznura na naczyniach z Majdanu Nowego; A. Bronicki, S. Kadrow 1989, s. 128) tradycje północne były żywe i znaczące.

Kolejnym elementem kultury duchowej, świadczącym o związkach z Niżem jest znalezisko szczątków żółwia błotnego na stanowisku kultury pucharów lejkowatych nr 19 w Lesie Stockim (B. Bargieł 1984, s. 7). Żółw był zwierzęciem totemowym, związanym ze środowiskiem bagiennie-wodnym (A. Cofta-Broniewska, A. Koško 1982, s. 45).

Faza rzeszowska grupy malickiej jest datowana archeologicznie na 3250—3050 l. p.n.e. (S. Kadrow 1988, s. 26). Napływ nowej ludności mógł się więc odbyć pod koniec jej istnienia, ale przed 2900/2800 r. p.n.e., kiedy to na obszarze Ziemi Chełmskiej rozwija się już ukształtowana, klasyczna faza kultury pucharów lejkowatych grupy południowo-wschodniej (datowanie jamy z osady w Kolonii Raciborowice, stan. 1; A. Bronicki 1994, s. 103).

Przypisy

¹ W niniejszym artykule przytoczono daty niekalibrowane.

² Oprócz związków „malicko” — „pucharowych” istnieje zapewne także związek osadnictwa późnomalickiego z osadnictwem kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej. Elementy „ma-

lickie” zauważono wśród materiałów „wołyńsko-lubelskich” na Płaskowyżu Nałęczowskim (S. Kadrow 1988, s. 26; A. Zakościelna 1981, s. 6—7, 1982, s. 5).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Balcer B.
 1983 *Wytwórczość narzędzi krzemianych w neolicie ziem Polskich*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź.
- Bargieł B.
 1984 *Las Stocki, stan. 14 i 19, gm. Końskowola, woj. lubelskie*, (w:) Sprawozdania z badań terenowych Katedry archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawcz-Konserwatorskiego w Lublinie w roku 1984, Lublin, s. 6—7.
- Bronicki A.
 1993 *Bagienny depozyt wiórów krzemianych kultury pucharów lejkowatych z Weremowic, stan. 19, woj. Chełm*, „Spr. Arch.”, t. XLV, s. 29—34.
 1994 *Pozostałości osadnictwa neolitycznego na stanowisku wielokulturowym w Kolonii Raciborowice (stan. 1, woj. Chełm)*, „Spr. Arch.”, t. XLVI, s. 83—114.
- Bronicki A., Kadrow S.
 1989 *Osada w Majdanie Nowym, woj. Chełm*, „Spr. Arch.”, t. 39, s. 87—129.
- Chałubińska A., Wilgat T.
 1954 *Podział fizjograficzny województwa lubelskiego*, (w:) Przewodnik V Ogólnopolskiego Zjazdu PTG, Lublin.
- Cofta-Broniewska A., Koško A.
 1982 *Historia pierwotna społeczeństw Kujaw*, Warszawa, Poznań.

- Gajewski L.
1949 *Kultura czas lejkowatych między Wisłą a Bugiem*. „Annales UMCS”. sec. F. vol. IV, s. 1—194.
- Gurba J.
1976 *Miłocin Kolonia*, (w:) Informator Archeologiczny, badania 1975, s. 39.
- Jankowska D.
1990 *Spolecznosci strefy południowo-zachodniej w dobie neolityzacji*, Poznań.
- Jastrzębski S., Ślusarska M.
1982 *Grobowce kultury pucharów lejkowatych z Lublina-Sławinka i Miłocina Kolonii, woj. lubelskie*, „WA” t. 47, z. 2, s. 191—229.
- Jażdżewski K.
1981 *Pradzieje Europy Środkowej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- Kadrow S.
1988 *Faza rzeszowska grupy malickiej cyklu lendzielsko-pogarskiego*, „AAC”, t. 27, s. 5—29.
- 1989 *Skład wiórów krzemienych kultury pucharów lejkowatych z Wincentowa, stanowisko 5, gm. Krasnystaw, woj. Chełm*, „Spr. Arch”, t. 40, s. 27—33.
- Kondracki J.
1980 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Kośko A.
1981 *Udział południowo-wschodnich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*. Grupa mątewska, Poznań.
- Masson V. M., Merpert N. J. (red.)
1982 *Eneolit SSSR*, Moskwa.
- Zakościelna A.
1981 *Wąwolnica, stan. 6, gm. loco, woj. lubelskie*, (w:) Sprawozdania z badań terenowych Zakładu Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1981 roku, Lublin, s. 5—7.
1982 *Las Stocki, gm. Końskowola, woj. lubelskie*, (w:) Sprawozdania z badań terenowych Zakładu Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1982 roku, Lublin, s. 5—6.

Andrzej Bronicki

Bemerkungen zur Rezeption der kulturellen Niederungselemente in den Gesellschaften der südöstlichen Gruppe der Trichterbecherkultur

Zusammenfassung

Aus dem Gebiet der Wojewodschaft Chełm stammen zwei Funde makrolithischer Späne vom Wolynien-Feuerstein. Sie wurden im sumpfigen Milieu freigelegt. Beide Funde haben viele gemeinsame Merkmale — Fundort, Rohstoff, technologische Eigenschaften, keine Gebrauchsspuren. Einige waren zielbewußt beschädigt. Diese Funde sind wahrscheinlich Weihgeschenke für mit sumpfigem Milieu verbundene Götter. Der aquatische Kult wurde unter der Bevölkerung der Trichterbecherkultur der Mitteleuropäischen Tiefebene festgestellt. Dessen Anfänge reichen bis in das Mesolithikum hinein. In den Kulturen des Donau-Ostmittelmeer-Kreises war dieser Kult nicht bekannt, die leitende Rolle spielte dagegen der vegetative Kult — der Fruchtbarkeit und des Beils.

Die Entdeckung dieser Sumpffunde suggeriert, daß es starke Verbindungen zwischen der Tiefebene (woher viele kulturelle Impulse stammen) und dem Gebiet der Althochebene (Süden) gab.

Tieflandtraditionen sind auch in der megalithischen Grabidee allein bemerkbar, wie auch darin, daß man tra-

ditionelle Baustoffe benutzte (in Miłocin Kolonia wurden zum Bau eines Grabs neben dem allgemein auftretenden Kalkstein auch hier seltene erratische Steine verwendet).

Ein anderes Element, das auch von Verbindungen mit der Tiefebene zeugt, sind gefundene Überreste einer Sumpfschildkröte aus der Fundstelle der Trichterbecherkultur im Wald Stocki, Gemeinde Końskowola. Schildkröte gehört zu den sog. Totemtieren. Es scheint, daß Tieflandtraditionen in den Gesellschaften der südöstlichen Gruppe der Trichterbecherkultur mindestens teilweise Folge der Wanderungen der Bevölkerung vom Norden nach Süden sein könnten. Das Gebiet der Althochebenen war früher unter dem Einfluß der Donaukulturen (Malice-Gruppe), dann wurde es durch die Bevölkerung der südöstlichen Gruppe der Trichterbecherkultur besiedelt. Das könnte am Ende des IV. Jahrtausends v.u.Z. passiert sein (das Ende der Malice-Gruppe) aber vor 2900/2800 v.u.Z. Zu der Zeit entwickelt sich schon um Chełm die geformte klassische Phase der Trichterbecherkultur der südöstlichen Gruppe.

Несколько замечаний по поводу рецепции элементов „низинных“ культур в общностях юго-восточной группы культуры воронковидных сосудов.

Резюме

С территории Хелмского воеводства происходят два клада макролитических отщепов из волинского кремня. Обнаружены они в болотной среде. Оба клада имеют много общих черт: место нахождения, сырье, технологические черты, отсутствие следов использования. Некоторые предметы были намеренно повреждены. Эти находки, вероятнее всего, являются дарами, принесенными божествам, связанным с водно-болотной стихией. Явление культа, в основе которого лежит почитание воды, подтверждено в среде населения культуры воронковидных сосудов на территории средневропейской низины. Зато среди общности культур наддунайско-восточно-средиземноморского круга — водный культ неизвестен, вместо него ведущую роль играл вегетативный культ — плодородия и топора.

Факт выявления болотных кладов позволяет предполагать существование прочных культурных связей между низиной (откуда шли многочисленные культурные импульсы) и регионом древних возвышенностей (югом).

„Низинные“ традиции просматриваются и в самой идеи устройства мегалитических погребений, как и в использовании традиционного строительного материала (в Милоцине Колонии для строительства по-

гребения наряду с повсеместно выступающим на Налэнчовском плато известняком применялись редкостные для данной местности эрратические валуны.

Иным элементом духовной культуры, свидетельствующим о связях с низиной, является находка костных остатков болотной черепахи на памятнике культуры воронковидных сосудов в Лесе Стоцком, гм. Коньсколя. Черепаха признана как тотемическое животное, связанное с водным культом.

Представляется возможным, что „низинные“ традиции в общностях юго-восточной группы культуры воронковидных сосудов могли являться, по крайней мере, частично, результатом перемещения населения с севера на юг. Регион древних возвышенностей, находящийся ранее в сфере влияния наддунайских культур (малицкая группа), преобразился в территорию, освоенную населением юго-восточной группы культуры воронковидных сосудов.

Прилив нового населения мог произойти в конце IV тысячелетия до н.э. (последний этап существования малицкой группы), но пред 2900—2800 г. до н.э., когда на просторах Хелмской земли развивается уже сформировавшаяся классическая фаза культуры воронковидных сосудов юго-восточной группы.